

В статті обґрунтовується необхідність виокремлення та введення в науковий обіг концепції інституту політичного транзиту, аналізує його суспільно-політичний характер та призначення. Відмічено, що політичний транзит традиційно розглядається як загальний процес переходу до демократії, а питання транзитивних інститутів залишається відкритим. Крім того, в статті розглянуто ознаки та базові функції інститутів політичного транзиту, що допомагає повніше розкрити їх суть.

Одним із напрямків дослідження в сучасній політичній науці є вивчення політичного транзиту, як процесу соціально-економічних, політичних та інституційних перетворень, пов'язаних з рухом до більш демократичних способів організації політичної системи, суспільства та управління в державі.

З моменту коли С. Хантінгтон, проаналізувавши глобальний політичний процес кінця ХХ сторіччя, пояснив причини, умови та наслідки демократизації і описав феномен «хвилі демократизації» [1], цей процес розгорнувся ще більше, і вже в ХХІ трансформаційні процеси активно протікають в країнах Європи, Азії, Африки.

Вивчення історичних витоків та сучасного етапу політичного транзиту в світовому масштабі дозволяє враховувати попередній досвід на сучасному етапі трансформаційних перетворень в Україні, зробити такі перетворення більш ефективними та безболісними. М. Кастельс писав, що на межі тисячоліть увесь світ знаходиться в процесі історичної трансформації, яка має кілька вимірів: технологічний, економічний, соціальний, культурний та геополітичний [2], а Україна, звісна річ, не може знаходитись осторонь цих процесів.

Дослідженню політичного транзиту присвячений широкий науковий доробок зарубіжних авторів, таких як С. Хантінгтон, Д. Расстоу, В. Гельман, Е. Гіденс, Л. Даймонд, А. Лейпхарт, О. Балаян, М. А. Баранов, А. Ю. Мельвіль. Значний вклад у вивчення причин, механізмів та проблем політичного транзиту внесли вітчизняні дослідники С. Г. Вонсович, І. О. Мезеря, Ю. А. Нісевич, О. В. Новакова, Т. В. Бельська, В. В. Кобильник, О. Радченко, Л. Бунецький та інші.

Разом з тим, можна помітити, що в науковій літературі політичний транзит традиційно розглядається як загальний процес переходу до демократії, а от питання щодо політичних інститутів, які фактично

беруть на себе функцію з організації та практичної реалізації усіх згаданих перетворень та, по суті, стають транзитивними інститутами, залишається відкритим. В той самий час аналіз світової історичної та сучасної практики трансформаційних перетворень підтверджує той факт, що такі перетворення не відбувались і не могли відбутись опосередковано, відокремлено від інституційного механізму. Ця прогалина між політичною теорією та реальною політичною практикою обґрунтовує необхідність введення в науковий обіг такої категорії як інститут політичного транзиту, та її детального і всебічного вивчення. Отже, метою роботи є виокремлення поняття інституту політичного транзиту та вивчення його суті, ознак та основних функцій.

Як вже зазначалось, інститути політичного транзиту є неодмінними супутниками трансформаційних процесів на шляху до нового державного та суспільного ладу. Якщо розглядати історію демократичних перетворень ХХ сторіччя, то можна помітити, що політичний транзит в багатьох країнах часто співпадав зі скликанням та функціонуванням установчих зборів. Установчі збори стали синонімом великих державних змін та демократичних перетворень ще з часів Великої Французької революції 1789 року, коли пала абсолютна монархія, а перші Національні установчі збори у 1791 році прийняли Конституцію Франції.

В ХХ сторіччі значення установчих зборів як транзитивного інституту лише закріплюється. Саме на ХХ сторіччя припадає пік створення та діяльності установчих зборів. Наприклад, установчі збори діяли під час трансформаційних перетворень в Індії (1946-1949), Пакистані (1947-1956), Австралії (1973-1985) [3]. Так само шлях до незалежності в Намібії був забезпечений установчими зборами, які розробляли проект конституції країни [4].

Не обійшлося без створення установчих зборів прийняття Веймарської конституції у Німеччині. Революція, що розгорнулась в Німеччині в 1918 році призвела до перших вільних та демократичних виборів 1919 року, в результаті яких було створено Веймарські національні установчі збори. Ці збори написали нову Конституцію для Німеччини, припинили революцію і привели країну до парламентаризму [5]. Після прийняття Конституції національні установчі збори були розпущені, а шляхом виборів був сформований Рейхстаг, який пробув законодавчим органом в країні до подій 1933 року.

Ліквідація монархії в Італії також відбулась за допомогою Італійських установчих зборів 1946-1948 року. Після поразки в Другій світовій війні в Італії почалися буремні роки: монархія потерпіла крах і король Умберто II був вимушений покинути країну, а народ

шляхом референдуму обрав республіканську форму правління. В цей транзитний період країною правили установчі збори, які розробили нову конституцію, а після обрання парламенту припинили свої повноваження [6].

Варто відмітити, що політичний транзит підчас звільнення від колоніалізму та шляху до незалежності Індії, Пакистану, Індонезії, Латиноамериканських та Африканських країн також супроводжувався створенням установчих зборів або їх різновидів [3,4].

Якщо звернутися до практики політичних транзитів ХХІ сторіччя, то найсвіжішим буде приклад політичного транзиту в Ісландії в 2008-2012 роках. В 2008 році в результаті світової фінансової кризи Ісландія опинилась на грані банкрутства, в країні розпочались акції протесту та страйки. В 2009 уряд Ісландії був змушений піти у відставку [7], а країна опинилась перед вибором нових шляхів політичних, економічних і суспільних перетворень в державі. Процес розпочався зі зміни Основного закону Ісландії, як основи політичного життя суспільства. В 2010 році пройшли вибори до установчих зборів Ісландії, в 2011 установчими зборами було розроблено новий проект конституції, в 2012 пропозиції установчих зборів були затверджені на загальнонаціональному референдумі [8]. В результаті суттєвих трансформацій зазнали як політична, так і соціальна сфери життя суспільства, держава вийшла на якісно інший рівень політичного розвитку, що допомогло стабілізувати ситуацію в країні, а безпосереднє забезпечення цього процесу взяли на себе установчі збори, які виконали роль транзитивного інституту.

Цей приклад, окрім всього іншого, також показує, що спричинити процес політичного транзиту може не лише необхідність суто демократичних перетворень, але й необхідність якісно нових змін у вже сформованій демократичній системі. Процес політичного транзиту, таким чином, стає своєрідною точкою біфуркації, яка виводить демократичну систему на інший рівень функціонування.

Інший приклад, що може стати в нагоді при формуванні концепції інституту політичного транзиту, надає такий політичний феномен, як тимчасові уряди. Тимчасові уряди також відомі в політичній практиці, як інститут, створений в перехідний для держави період, на визначений термін та з певною метою. Історії української державності добре відомі приклади роботи тимчасових урядів. Це і Тимчасовий уряд Росії, створений після буржуазної революції 1917 року в Петербурзі, і Генеральний секретаріат Центральної Ради в Києві. Обидва уряди були створені в перехідний для держави час і мали забезпечити своєю роботою транзит до нових способів

організації влади і політичної системи: республіканської форми правління, парламентаризму, демократії.

Якщо повернутись до сучасності, то в ХХІ сторіччі тимчасові уряди активно створюються та діють в країнах «арабської весни». Після революцій тимчасові уряди були створені в Тунісі, Єгипті, Сирії [9]. Всі вони мають на меті тимчасове управління країною, до проведення нових виборів, створення нового уряду, парламенту.

Розглянуті вище приклади з світової історії та сучасної практики політичних транзитів дозволяють виділити певні інваріантні ознаки інститутів політичного транзиту. На нашу думку, до таких інваріантних ознак слід віднести те, що інститути політичного транзиту завжди будуть мати тимчасовий, представницький та цільовий характер.

Тимчасовий характер означає, що інститути політичного транзиту створюються і діють лише певний період часу, який встановлюється законом, актом парламенту або рішенням референдуму. З досягненням бажаних перетворень в державі, інститут припиняє свої повноваження і ліквідується (згадаємо розглянуті приклади Німеччини, Італії, Ісландії). Це також означає, що після ліквідації інституту політичного транзиту, жоден інший політичний орган або інститут не може перебирати на себе його функції та повноваження, якщо це не передбачено конституцією або законом держави.

Представницький характер означає, що інститут політичного транзиту складається з членів, які представляють інтереси громадян країни і діють виключно в їх інтересах, незалежно від того обрані ці члени шляхом загальнонаціональних виборів чи ні.

Цільовий характер інституту політичного транзиту означає, що такий інститут створюється для досягнення певної державної або суспільно-політичної мети. Частіше всього вони створюються з метою переходу до більш демократичних способів управління, але, як показує практика, не завжди (приклад Ісландії). Частіше всього права, обов'язки та повноваження інституту політичного транзиту, які передбачені в законі, відповідають цій меті і не можуть виходити за її рамки.

Виходячи з усього вищесказаного, пропонуємо виділити наступні функції інститутів політичного транзиту, які допоможуть повніше розкрити їх суть:

- трансформаційна;
- організаційна;
- конститутивна;
- політична;
- контрольна;

- представницька;
- стабілізаційна.

Розглянемо основні риси змісту вказаних функцій.

Суть найголовнішої, трансформаційної функції полягає в тому, що інститут політичного транзиту створюється і діє виключно в умовах політичного транзиту – державного переходу до інших, якісно нових, способів організації політичної системи суспільства: до нового режиму, нової форми правління, нових методів здійснення влади, нової ідеології і т. д. В таких умовах, інститут політичного транзиту стає таким інститутом, який безпосередньо втілює в життя такий перехід, робить все можливе для скорішого і ефективнішого досягнення поставленої перед ним мети та в подальшому несе за це відповідальність. В широкому розумінні ця функція передбачає нерозривний зв'язок між політичним транзитом, як процесом, та інститутом політичного транзиту, як його невід'ємною складовою, що втілює в своїй природі глибинні принципи та ідеї політичного транзиту, обґрунтовуючи тим самим його призначення.

Близька до трансформаційної, але вужча за змістом, організаційна функція означає те, що на інститут політичного транзиту покладається детальне планування та розробка базових принципів, методів та головних шляхів здійснення політичного транзиту. Таке планування також встановлює приблизні строки здійснення політичного транзиту, визначає, які державні органи, громадські організації, юридичні та фізичні особи будуть організаційно сприяти процесу політичного транзиту. В межах реалізації даної функції такий інститут намагається передбачити можливі проблеми на шляху політичного транзиту та заходи їх попередження і вирішення. Сенс організаційної функції зводиться до практичної реалізації політичного транзиту в країні.

Конститутивна (установча) функція інституту політичного транзиту полягає в тому, що в силу його цільового призначення та передбачених законом повноважень, на інститут політичного транзиту покладається закріплення, легітимізація та легалізація досягнутого в процесі політичного транзиту нового політичного устрою, державного та суспільного ладу. Тобто, по завершенні процесу політичного транзиту, інститут політичного транзиту проголошує та утверджує досягнуті перетворення на вищому державному рівні.

Політична функція інституту політичного транзиту проявляється в тому, що визначення базових принципів, методів та шляхів здійснення політичного транзиту відбувається спеціалізованим і уповноваженим на це органом, що виключає конкуренцію компетенції за це право між іншими органами державної влади, сприяє гармонізації політичних відносин всередині держави і політичній стабільності.

Суть контрольної функції інституту політичного транзиту, на нашу думку, можна звести до того, що після розробки заходів щодо реалізації політичного транзиту в державі, також необхідно проводити заходи по контролю за втіленням цього процесу в життя. А в рамках інституту політичного транзиту, як спеціально уповноваженого на це органу, можливе створення контрольних груп і комісій, які виконуватимуть контрольні повноваження.

Представницька функція, як і ознака, передбачає, що на інститут політичного транзиту покладено обов'язок представляти інтереси громадян держави, як залучена в процес політичного транзиту. Це також означає, що члени інституту політичного транзиту можуть представляти інтереси громадян та держави на міжнародному рівні на різноманітних конференціях, самітах, симпозиумах, міжурядових нарадах.

Стабілізаційна функція інституту політичного транзиту означає, що цей інститут результатами своєї діяльності покликаний стабілізувати політичну ситуацію всередині держави, яка викликала необхідність політичних змін та перетворень і встановити нові соціально-політичні умови розвитку держави.

Таким чином, незважаючи на те, що політична теорія не оперує поняттям «інститут політичного транзиту», матеріали світової політичної практики свідчать інше. У XX та XXI сторіччі майже всі крупні транзитивні перетворення в країнах Європи, Азії, Латинської Америки та Африки супроводжувались створенням та діяльністю особливих інститутів, які брали на себе функцію організації та забезпечення політичного транзиту та безпосереднього втілення його в життя. Частіше за все, такими інститутами виступали установчі збори та тимчасові уряди, але, ймовірно, лише ними справа не обмежується. Наприклад, варто пам'ятати, що транзитивні функції можуть виконати референдуми.

Інститут політичного транзиту можна визначити, як представницький орган, що бере на себе організацію тих політичних перетворень, які відбуваються в державі, встановлює та закріплює новий державний лад, сприяє політичному порядку та стабільності. Інститут політичного транзиту має власні ознаки та функції, які повніше відображають його соціально-політичну сутність та значення.

Вивчення інститутів політичного транзиту і надалі залишається вкрай важливим. Це допоможе синхронізувати здобутки політичної теорії і практики, сприятиме глибшому розумінню транзитних процесів, допоможе їх оптимізувати та зробити більш ефективними.

Бібліографічний список

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон; пер. с англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
2. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація та соціальний розвиток / М. Кастельс // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. – К. : НІСД, 2004. – С. 82.
3. Никифорова Н. А. История государства и права зарубежных стран : учеб. пос. / Н. А. Никифорова. – М. : Окей-книга, 2007. – С. 102.
4. Repertoire of Practice of the Security Council 1989-1992. – United Nations Publications. – 2005. – P. 205.
5. The November revolution, 1918/1919. German Bundestag, Research Section WD 1, March 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bundestag.de/htdocs_e/artandhistory/history/factsheets/november_revolution.pdf
6. Авакьян С. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : лекции / С. А. Авакьян. – Челябинск : ЮУрГУ, 2008. – С. 161.
7. Iceland protesters demand government step down / ed. by Michael Roddy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reuters.com/article/2009/01/20/iceland-protests-idUSLK69268520090120>
8. Advertisement of the results of the referendum on 20 October 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kosning.is/thjodaratkvæðagreidslur2012/english/nr/7993>
9. Красников Н. Арабские революции меняют правительства [Електронний ресурс] / Н. Красников. – Режим доступу : <http://www.kp.ru/daily/25648/812064/>

В статье обоснована необходимость выделения и введения в научный оборот концепции института политического транзита, проанализирован его общественно-политический характер и назначение. Отмечено, что политический транзит традиционно рассматривается как общий процесс перехода к демократии, а вопрос транзитивных институтов остается открытым. Кроме того, в статье рассмотрены признаки и базовые функции институтов политического транзита, что помогает полнее раскрыть их суть.

The following article describes the necessity to distinguish and to introduce the concept of institution of political transition into the scientific terminology; and analyses its social and political character and mission. It is marked that political transition is traditionally examined as a general process of passing to democracy, and the question of transitive institutions remain open. In addition, the article considers features and basic functions of institution of political transition that promotes to reveal their essence more effectively.